

کاوه تیموری

مقدمه

جاذبه‌دار کردن تدریس هنر در کلاس درس نیازمند استفاده از ظرفیت‌های بیش از کتاب درسی است. در بررسی نمونه موردی، هنر خوشنویسی، توجه به ساختار و آناتومی سرمشق‌های خوشنویسی یکی از این ظرفیت‌هاست. معلم هنر ناگزیر است دروس خوشنویسی را با استفاده از موقعیت کلمات، چه به لحاظ ظاهر و چه به لحاظ معنا، به شکل زیباپسندانه‌ای در کلاس به بحث گذارد. خوشبختانه، درون‌مایه شعر فارسی فرصت‌های درخور توجهی از این نوع برای علاقه‌مندان به ارمغان می‌آورد. در این نوشتار، موضوع «کشیده‌های مشابه در سطر و دوسطری» به بحث گذاشته شده است. این نوع نگاه و بهره‌گیری معلم از آن در فرایند تدریس توجه ویژه دانش‌آموزان را دارد. بدیهی است هر دانش‌آموزی با تشویق معلم هنر می‌تواند در قالب پژوهش هنری این روش را توسعه دهد. خود معلمان عزیز هنر نیز می‌توانند با ارائه جذاب این موارد دریچه‌های تازه‌ای به موضوع باز کنند و از این طریق، ظرفیت‌های مشابه را شناسایی کنند و در تدریس به کار گیرند.

کلیدواژه‌ها: کشیده، کشیده‌های مشابه، ظرفیت زیبایی‌شناختی کشیده‌ها، کاربرد در آموزش خط.

کشیده‌های مشابه در سطر

از مزیت‌های زیبایی‌شناختی خط نستعلیق، تکرار کشیده‌های مشابه در سطر است. آوردن دو یا سه کشیده مشابه، آهنگ نرم و دل‌نشینی به وجود می‌آورد که رقص سبک‌بال حروف و کلمات را تداعی می‌کند. در شعر فارسی بعضی مصرع‌ها وجود دارد که ظرفیت زیبایی‌شناختی خاصی برای اجرای کشیده‌های مشابه دارند. البته وقتی مصرعی به‌تنهایی دارای دو یا چند کشیده مشابه و نیز معنی مستقل باشد، زیبایی صورت و معنا به بیشترین میزان ممکن در آن تحقق می‌یابد. بنابراین، لازم است معلمان و مدرسان خط برای یافتن و اجرای چنین مصرع‌هایی اهتمام کنند. به بحث گذاشتن این‌گونه مصرع‌ها می‌تواند ذائقه علاقه‌مندان خط را به‌خوبی تلطیف کند. توجه دادن به این بخش از ظرفیت زیبایی‌شناسانه خط عاملی برای علاقه‌مند کردن هنرآموزان و همچنین یافتن نمونه‌های مشابه است.

با ذکر این ویژگی به شکل عملی و نظری می‌توان مواردی چون توازن، تعادل، تقارن، ریتم و حرکت را به‌عنوان مؤلفه‌های بصری در خط بررسی کرد. در واقع، توسعه قلمرو بصری هنرجویان خط و رشته‌های تجسمی، به‌ویژه گرافیک، از راه بررسی و واکاوای این نمونه‌ها میسر است. به همین سان، تمرکز هنرجو بر اجرای کشیده‌ها و دست‌ورزی مناسب می‌تواند توانایی نگارش و قوت قلم را در اجراهای مشابه تقویت کند.

در حین نگارش، نکته‌ای که جاذبه را دوچندان می‌کند حالت پیش‌بینی‌ناپذیری ترکیب نهایی سطر بعد از نوشتن است. زیرا با استفاده از این نوع سرمشق‌ها نوشته صاحب‌چیدمان‌های تازه و بدیع می‌شود که لذت خوشنویسی را مضاعف می‌کند. اجرای این روش در کلاس، راه را برای تلطیف حس زیبایی‌شناسی دانش‌آموزان و هنرجویان به‌طور ویژه فراهم می‌سازد. بررسی انواع کشیده‌های تخت، کمانی، صعودی و نزولی نیز دامنه بحث را گسترش می‌دهد و با ایجاد تنوع و تفاوت در نوشته‌ها، علاقه‌مندان را در دایره موضوع به جست‌وجو و تلاش ذهنی بیشتر رهنمون می‌شود. ظرفیت کشیده‌های مشابه به‌گونه‌ای است که راه را برای رسیدن به قطعه‌نویسی نیز هموار می‌کند. برخی از سطرها به سبب وجود کشیده‌های خاص و همچنین حروف و کلمات ماقبل و مابعد، زمینه را برای شکل‌گیری سطرهای خودقابلیت‌قطعه هنری شدن را داراست، فراهم می‌کنند. در اینجا چند نمونه از اجرای سرمشق‌هایی را که واجد ویژگی ذکرشده‌اند، می‌آوریم که هم فرصتی برای تمرین فراهم گردد و هم از زاویه کندوکاو بیشتر، علاقه‌مندان به یافتن نمونه‌های دل‌نشین و چشم‌انداز دیگر رهنمون شوند. تلاش بر این بوده است که نمونه‌ها از مصرع‌های ساده آغاز شوند و به مصرع‌های دشوار و دوسطری ختم گردند. بر این نکته تأکید می‌شود هر خوشنویسی می‌تواند روایت خوشنویسی خود را با این سرمشق‌ها اجرا کند.

۱- کشیده‌های مشابه کمانی

در نمونه‌هایی که از این کشیده‌ها ارائه شده، سادگی و راحتی نگارش مورد نظر بوده است. تمرین این نوع کشیده‌ها بهترین روش برای آماده‌سازی دست می‌باشد. هر نمونه، با کمان کشیده آغاز می‌شود و با نزول دنباله کشیده پایان می‌یابد. تکرار این کشیده‌ها قوت قلم و بالا رفتن توان دست را در تکرارهای مشابه به دنبال دارد. در اینجا، چند نمونه از اجراهای انجام‌شده را مرور می‌کنیم:

قوم‌هی پسر تن‌بی پسر بود

بزرگان شمره بر شمران نکند

هر چه پسر یابی بجای نربانم

خریدار گوهر بود گوهری

هر کوی پسر تو دار و پروای پندار

فعالیت: با راهنمایی معلم هنر دانش آموزان مصرع‌های مشابه را پیدا و اجرا کنند.
سرمشق‌هایی که دارای کشیده‌های کماتی نزولی هستند این ظرفیت را دارند که آرام آرام تنوع اصل ترکیب را به نمایش گذارند. در اینجا چند نمونه را با رعایت سیر منطقی آسان به پیچیده می‌آوریم:

خواهی که پسر بجای بود پسر کا بد

ای دل نمویی سری که برای تو بکام

بہ ام عمر ہنزل من و صد انرا قد

کہ کوہ کے تھو قد رنو کوہ کے ہند

فرح خاطر من خاطر شہر شہر شہر

بہ نخرینہ مزم زور کارنا بہ

رضاى خاطر من رضاى خاطر
طوتوست

رنج بہر تاسیے گنج مزو

رُوی در رُوی و نگه درنگه و چشم چشم

دائم از ما هر صاحب سرخون محو

من از تو سوم یقین تو از من سوئی

باری اکنون بار شیرین خور که شیرین کاشتی

بسکنید میل بی هوسبسته

فعالیت: معلم هنر مصرع مشابهی را در کلاس و به عنوان قطعه خوشنویسی برای دانش آموزان اجرا کند.

۲- کشیده‌های مشابه کمانی با صعود کوتاه

در این کشیده‌ها کلمات مورد نظر با برگشت به طرف بالا، حالت صعودی محدودی به خود می‌گیرند. نمونه‌هایی از این مصرع‌هایی که دارای این کشیده‌ها می‌باشند در اینجا مرور شده است:

دارم مُسید که به مُسید دارم

جُوشد آبها و خروشد باد

به مُسیدم به مُسیدم به

هر که بسدی کرد و در بسدی

فعالیت: دانش‌آموزان با راهنمایی معلم و با مشارکت یکدیگر مصرع‌های مشابه را پیدا و تحریر کنند.

۳- کشیده‌های مشابه صعودی

در این دسته از کشیده‌ها، کمان کشیده بعد از اجرای در انتها به طرف بالا صعود می‌کند. چرخش دست و قلم‌گردانی با تسلط قابل قبول، شرط نگارش این دسته از کشیده‌هاست. در نمونه‌های ارائه‌شده، ضمن آوردن کشیده‌های کمانی با تنوع انواع کشیده‌ها نیز روبه‌رو می‌شویم. وجود این تنوع در نمونه‌ها موجب افزایش گنجینه نمونه‌ها می‌شود که برای هنر جوان لازم و ضروری است. ویژگی دیگری نیز از منظر زیبایی‌شناسی در سرمشق‌های دارای کشیده‌های مشابه وجود دارد. در این سرمشق‌ها به اعتبار همین کشیده‌ها می‌توان کرسی‌های تازه در سطر ایجاد کرد. این سرمشق‌ها بنا بر تمایل طبیعی به انتهای سطر صعود دارند و همین نکته به ایجاد کرسی‌های تازه و فضاها و ترکیبات نو می‌انجامد. ویژگی این سرمشق با سیر صعودی در انتهای آن این است که دست و ذهن خوشنویس و هنر جو را از همان ابتدا برای ترکیب‌بندی‌های خوشنویسانه آماده می‌کند.

هرچه از زیبارد زیبار بود

چون شومی بسیار آن زیباری

آیا شکب او با محب ایم

کز آن به پان ماه و نعران به پان ماهی

چه نوید آشنای چه نوای آشنایی

بسرگومی بوشاد آید و ناشاد و

با داس حباب بحر حباب نیست

ابرو کشته باش خودت کشته هست

بسیار کسان که ناکسانند

به زهن آردم زهن آرجانما

۴- کشیده‌های مشابه و دایره‌دار

در این دسته از سرمشق‌ها، بیننده کشیده‌های مشابه دایره‌دار را ملاحظه می‌کند. به خاطر پرهندسه بودن این دسته از کشیده‌ها اهتمام و راهنمایی بیشتر معلم و مدرس کلاس ضروری است. در این قسمت، چند سرمشق ویژه نیز دیده می‌شود که کشیده‌های مشابه بیشتری دارند. در واقع با هر کدام از این سرمشق‌ها با توجه به ظرفیتشان می‌توان به هنرنمایی بیشتری در خط نستعلیق پرداخت.

ای رشتن بوجور پشربان

ماه دشت پوه دشت دست

درفسه بستن بان بست

بوش و بوش و بوش و بده

۵- کشیده‌های مشابه در دوسطری

در شماری از سرمشق‌های دوسطری، تکرار کشیده‌های مشابه مؤلفه‌ها و اصول زیبایی‌شناسی را بیشتر و بهتر تداعی می‌کنند. تکرار دو یا سه کلمه مشابه در سطر، ریتم و هماهنگی در خور توجهی ایجاد می‌کند. این نکته در ذهن بینندگان و علاقه‌مندان خط حسّ خوشایندی را شکل می‌دهد. در این قسمت، چند نمونه ارائه شده است.

مراهِ که بهار آید بخاطرِ یادِ آرا
بخاطرِ یادِ آرا آید مراهِ که بهار آید

من جنبادیدم و منا کردم
تو و منادیدی و جنباکردی

ندا نم این جنبان یا آن جنبان
ولی دانم که هم این هم آن

چه جای نوبستان بی‌بستان
که باغ و نوبستان با دو پستان

فعالیت: دانش‌آموزان دوسطری زیر را با راهنمایی معلم هنر تحریر و اجرا کنند.
به راستی که ترا سرو راستان دانم
به دوستی که تو سر خیل دوستان منی
در ادامه همین نوشتار، برای ایجاد تنوع و به کار بستن نگاه متفاوت دو نوع سرمشق به شکل محدود ارائه می‌شود.

الف - تکرار کلمه مشابه در ابتدا و انتهای سرمشق؛
مرور این سرمشق‌ها در کلاس می‌تواند ذوق‌ورزی هنرجویان و دانش‌آموزان را تلطیف کند. در این سرمشق‌ها علاوه بر کشیده مشابه دو کلمه ابتدا و انتها نیز مشابه است.

کوبینما بهتر از بینمای کوب

دردم ندرستی من ستم درو

غم از شادی براید شادی از غم

غزال و ار می‌دی لا می‌دی غزال

بند چو این بنده کم‌فشد به بند

ب- حضور کشیده در انتهای سطر؛

در مواردی به سرمشق‌هایی برمی‌خوریم که تنها کلمه‌ای که در آن‌ها قابلیت کشیدن دارد، کلمه انتهایی است. در این حالت، سرمشق شکل خاص و تازه‌ای از آناتومی خط نستعلیق را به نمایش می‌گذارد. تعدادی از این سرمشق‌ها را مرور می‌کنیم.

از یار و دیار خود چه گوئی؟

هر کوبه وجود خود دارد و کوبه پویا

دل داده به لدا ردل آزار ترا خویش

حاکم تویی در آمدن یروز و خویش

آن وز یاد باد که بودیم درم

تو کوباران نیران درو این

سر مشق به مثابه قطعه هنری

در این قسمت به بررسی سر مشق هایی می پردازیم که هر کدام با توجه به حضور کشیده های مشابه و گرفتن فرم صعودی می توانند قطعه هنری نستعلیق نیز به حساب آیند. نمونه هایی از این موارد را می آوریم. در عین حال تأکید اصلی این است که مدرّسان و معلمان هنر ابتکار و خلاقیت خود را در اجراهای مجدد و نمونه های مشابه به کار گیرند.

سلام ای آشیمن رویشما

می شکوفد شکوفه ما شادا

بهار خومی لسیمان بایمان

بایست از روی سینه خومی کوی

شکر نعمت شتت جزا نعمت بود

مہر تو خود دھبے کا متن یا چہ ہو بد تو

تہا تو مئی برائے من و من برا تو

نظن
بادل اسل و نطس بر ایل

بہ چشمے نم چشمے ناز و نند

دریا ہم سے رو یا ز رو یا ہم سے دریا

وز تو شیشه پها در کوششها

بخواندم به سبب براندم به سبب

شیرا هپلو در خون پهلوان
زاند

گرچه محتاجم چشم اغیار چشم است

جمع بندی

در این قسمت، تلاش بر این بود که نمایی از ظرفیت زیبایی‌شناختی خط نستعلیق در قالب کشیده‌های مشابه در سطر و دو سطری ارائه شود. استخراج این قانون‌مندی‌ها از دل اشعار، تمرینی برای ورزیده شدن توانایی بصری هنرجویان و دانش‌آموزان است. این ظرفیت با توجه به دریای اشعار فارسی نامتناهی است. ورود دانش‌آموزان به این عرصه و در قالب پژوهش هنری امری ارزشمند و اثرگذار است. در پایان، از هنرجویان بخواهید سطرهایی را با ویژگی سرمشق‌های ارائه‌شده بیابند و پس از خوشنویسی، از آن‌ها در نمایشگاه مدرسه استفاده کنید.